

МАЛОЛІТНІ В'ЯЗНІ ФАШИЗМУ*

Життєві історії польських та українських примусових працівниць і працівників у Форарльберзі, Австрія.
Книга австрійської письменниці й журналістки д-ра Маргарете Руфф

Між 1939 і 1945 рр. понад мільйон людей з майже всієї Європи перебувало на примусових роботах на території Австрії. З них 20000 у регіоні Форарльберг.

Авторка вже два десятиліття займається дослідженням теми «остарбайтерів» зі Східної Європи у цій частині Австрійської Республіки. У книзі описані життєві історії «цивільної робочої сили», силоміць вивезеної з Польщі та України (з Київської, Черкаської, Луганської, Полтавської, Донецької областей, з Галичини).

Д-р Маргарете Руфф збирала численні свідчення людей, які їй розповіли, в яких жаклих умовах змушені були перебувати, навіть якщо деякі працедавці ставилися до них відносно непогано. Проте щодня існувала загроза потрапити до концентраційних таборів чи бути засудженим до смерті за найменшу провину або непослух. І кожен, хто насмілювався не миритися зі статусом «безправних рабів», зазнавав покарання.

Авторка описує тяжкі будні примусово вивезених українців та поляків, значна частина яких були дітьми віком 13-15 років. Авторка торкнулася й проблеми, з якою зустрілися малолітні «остарбайтери» після повернення в Україну. Постраждалих комуністичний режим називав не інакше як «зрадники Батьківщини» і советська держава їх усіляко утискувала...

Вікторія О. РОМАНЧУК

Вступ

Карл Гільбе, який народився у 1944 році, поступово змушений був змиритися з тим фактом, що пошуки його батька так і не увінчалися успіхом. Про нього він має дуже мало інформації: його батько Анатолій Авксентьев народився 12 грудня 1924 року в Горлівці, що біля Сталіно (тепер Донецьк). Як саме Анатолій потрапив до Дорнбірна, Карл так і не знає. Не знає він і того, ким були його родичі на Батьківщині. Очевидним є те, що студент-медик в якості «остарбайтера» («Ostarbeiter/-in» – досл. східний/-а працівник/-ця, вивезений/-а на примусову працю), що в термінології націонал-соціалістів означає «недолюдина» (Untermensch), до 1944 року працював у міській лікарні міста Дорнбірн, а потім (до липня 1945 року) перебував у Відні. Далі його слід згубиться, а всі зусилля знайти свого батька для Карла Гільбе так і залишилися безуспішними.

А ось Отто Ормайер таки віднайшов своїх родичів в Україні. Його мама, Анна Голяка, колишня «остарбайтерін», вивезена на примусову працю до Австрії, померла у 1985 році в місті Дорнбірн. Десять років потому при вході в його квартиру пролунав дзвінок – перед Отто стояв його двоюрідний брат Сергій з України. Того ж року пан Ормайер поїхав до України, де познайомився зі своєю новою родиною. Сьогодні його радо приймають як близького члена сім'ї.

* *Margarethe Ruff. Minderjährige Gefangene des Faschismus. Lebensgeschichten polnischer und ukrainischer Zwangsarbeiter in Vorarlberg. StudienVerlag, Innsbruck 2014*

Анатолій Авксентьев й Анна Голяка належали до тих 20.000 іноземних працівників з понад 20 країн, яким довелося примусово працювати в регіоні Форарльберг, що в Австрії, під час Другої світової війни. Більшість з них прибули з Польщі і з тих частин колишнього Советського Союзу, що були завойовані німецьким Вермахтом. З цих країн походять і ті, в кого ми брали інтерв'ю, опубліковані згодом у цій книзі. Життєвий шлях цих людей, які проти власної волі працювали в найсуворіших умовах на заводах, будівництвах, у сільському господарстві, майже закінчився. А те, що так багато свідків того часу в Польщі, Україні та Росії все ще живі, то лише тому, що три чверті з них були депортовані до Австрії у віці від 14 до 24 років.

Упродовж багатьох десятиліть ніхто не цікавився, що трапилося з колишніми підневільними працівниками після їхнього повернення до Советського Союзу і як їм там ведеться. До «гласності» й «перестройки» контактів з Австрією майже не було – надто великим був страх перед репресіями. Мало хто з Форарльберга зважився до 1990-х років на поїздку до СРСР. Знайти перших працівників, вивезених на примусові роботи, виявилось нелегкою справою. «З них тут вже ніхто не живе», – часто чула я під час своїх пошуків. Однак, коли згодом дізналася, що багатьох молодих людей цілими групами фактично викрадали з одного й того ж села чи містечка і вагонами перевозили в регіоні Форарльбергу, і які після завершення війни поверталися до рід-

них місць, то їхні сліди ставали все різнішими. Після відкриття кордону зі Східною Європою багато хто з колишніх підневільних працівників з власної ініціативи зайнявся пошуком своїх колишніх роботодавців та колег по праці.

У 1995 році я двічі їздила до України, щоб узяти інтерв'ю в колишніх остарбайтерів. Зустрічалася з тими, хто залишився у Форарльберзі, розмовляла з їхніми друзями й роботодавцями. Згодом, використовуючи свої напрацювання, 1996 року опублікувала свою дипломну роботу під назвою «Їхня зраджена молодість» («Um ihre Jugend betrogen»).

Майже всіх опитаних ми відвідали кілька разів. Особисті історії в цій книзі містять більш ранні інтерв'ю, які згодом були доповнені. Нам також вдалося встановити, що в останніх інтерв'ю колишні остарбайтери, що досягли вже майже 90-річного віку, пригадували особливо драматичні події, але загалом їхні розповіді виявилися доволі коротким. У найперших інтерв'ю насамперед пригадувалася важка робота у Форарльберзі. Завдяки проекту «Знищити мости: колишні примусові робітники й робітниці з України між поверненням і новою Батьківщиною», створеного для Австрійського фонду майбутнього, я і Вернер Бундшу у 2006–2008 роках отримали шанс зустрітися в Україні з майже трьома десятками свідків тих подій, що працювали у Форарльберзі, і поговорити з ними про те, як склалася їхня доля після завершення війни.

Разом з Вернером Бундшу навес-

ні 2007 року ми здійснили нашу першу подорож до шахтарського міста Ровеньки на сході України. Багато чоловіків звідсіля були вивезені для примусової праці на будови акціонерної компанії Vorarlberger Illwerke AG, а жінки переваж змушені були працювати на текстильних фабриках або в сільському господарстві.

У липні того ж року разом з моїм чоловіком Вернфрідом ми поїхали в регіон біля Дніпровського водосховища на південному сході від Києва. 150 молодих людей з цієї місцевості працювали на спільне будівельне підприємство Зільберталь-Бартоломаберг («Aufbaugemeinde Silberthal-Bartholomäberg»). Ще вісім інтерв'ю поблизу Полтави провів для нас разом зі своїми студентами історик Олександр Сидоренко.

Багато респондентів трохи розмовляли німецькою, але все ж із доволі обмеженим словниковим запасом, у зв'язку з чим значимість інтерв'ю могла бути втрачена, тому всіх попросили розповідати українською або російською. Деякі питання, що відображають певні перерви під час спілкування, дещо бентежили літніх людей, тому часто ми відмовлялися від прямих перекладів, тож у деякі інтерв'ю ми просто вмонтували їхні історії. Після розповідної частини перекладач іноді задавав додаткові питання на основі почутого раніше.

У цьому контексті хотілося б подякувати нашим перекладачам Христині Надольській, Святославу Говгері, Вікторові Хорішкю й Денисові Данченку, які супроводжували нас під час подорожей. Точний переклад інтерв'ю відбувся лише вдома. У будь-якому разі взяти інтерв'ю вдалося лише в тих людей, в кого доля склалася дещо краще, ніж у тих, хто був засланий до Сибіру та інших місць.

Щоб відвідати одну з колишніх примусових робітниць, яка повернулася додому з дитиною, довелося шукати об'їзду. В магазині віддаленого сіла ми розпитали про неї. Тоді до нас підійшла літня жінка, привіталася з нами німецькою мовою й завела розмову. Як виявилось, вона також була вивезена на примусові роботи і, ймовірно, всі ці роки в неї не було жодної можливості застосувати своїх знань з німецької мови. Вона дуже пишалася тим, що ми змогли поспілкуватися. «Подивіться», – сказала вона голосно до присутніх в магазині. – «Ви ніколи не вірили мені, що я добре розмовляю німецькою. Тепер можете послухати!»

Ольга Бюкле працювала в селян у Бухербруннені й Альтенштадті, і в обох роботодавців їй велося цілком непогано. Я перепитувала її кілька разів і вона навіть показала мені свої нотатки, написані від руки, які згодом опублікувала Марта Людешер. Мене дуже вразило, наскільки чуттєво й докладно ця жінка описала німецькою мовою дитинство і скромне життя у своєму рідному українському селі Грекеке. Описала й жахи насильницької колективізації за часів Сталіна і Голодомор, розповіла про свою депортацію у Форарльберг та подальше підневільне життя в ССРСР.

Анна Гошер розповідає про жахіття, яких довелося зазнати після депортації з України. На відміну від Ольги Бюкле, її роботодавець ставився до неї погано – можливо, через те, що селянка, в якій вона жила, втратила на війні двох синів. Третій син після серйозної травми на фронті працював удома, ненавидів Анну, бо вона була «росіяночку» і всіляко намагався ускладнити їй життя.

Коли депортували Марію Чебенко, то дивчинці не було навіть 14 років. Тендітна Марія два роки працювала на текстильній фабриці Шиндлера в Кеннелбасі, ще півроку – на заводі з виробництва зброї (Rüstungsbetrieb Waagische Leichtmetallwerke) в Лохау (Баварія) На текстильній фабриці працювати було не надто важко, але голод страшенно дошкуляв. Саме тому 60 українців вирішили оголосити голодування. Гестапо арештувало організаторів заклоту, а решту працівників покарали ще меншими порціями їжі – взгідно генеральної директиви націонал-соціалістичних правителів «робоча сила» зі Сходу мала існувати винятково для служіння «німецькому народові».

Історія життя Надії Берікової є вражаючим прикладом того, що «робоча сила» зі Сходу була «безправними рабами», на яких чекала в'язниця і концентраційний табір навіть за найменшу провину. Як правило, до тих, хто трудився у сільському господарстві, ставилися дещо краще, ніж до працівників, зайнятих у великих проєктах. Молодим людям, які жили поодинокі в чужому середовищі, значно важче було витримати тугу за рідною землею і дискримінацію, ніж тим, хто групами жив у таборах. Наді велося порівняно непогано на фермі в Зульці. Однак розумна дівчина все ж бачила себе в якості рабині, оскільки, за її словами, ніколи не мала права відмовитися і від непосильної роботи. У

лісті до матері вона розповіла про це. Лист піддали цензурі, після чого Надю доправили в Гестапо, по-звірячому побили, а потім перевезли до табору виправних робіт у Єнбасі.

Лист Зинаїди Васильєвої, яка працювала нянею в Брегенці, до однієї українки з Мюнхена, також піддали цензурі. Вона поширювала листівки із закликами до опору. Відтак потрапила до в'язниці у Брегенці, далі – у виправний табір у Єнбасі, згодом концентраційний табір у Равенсбрюці, опісля її перевели в Маутхаузен, звідкіля звільнили американці.

Анастасію Чомко у Форарльберзі вважали полькою. Працювала вона в Гіттісау. Згодом Анастасія залишилася у Форарльберзі, бо наприкінці війни познайомилася з майбутнім чоловіком. Її рідне місто в Галичині було зруйноване, а після завершення війни відбулося до складу ССРСР і вона не знала, де жила її сім'я. Після війни для жінки настав важкий період – вона мала семеро дітей і чоловіка, який не надто дбав про сім'ю.

Рідне місто Станіслава Вантуха також було зруйноване, а членів його родини розкидало по різних куточках світу. Він також залишився у Форарльберзі, одружився зі значно молодшою від себе полькою і почуватися в Альбершвенде цілком комфортно.

Margarethe Ruff

Minderjährige Gefangene des Faschismus

Lebensgeschichten polnischer und ukrainischer
Zwangsarbeiterinnen und Zwangsarbeiter in Vorarlberg

Unter Mitarbeit von Werner Bundschuh

Євгенія Мартін прибула до Шталлера у 1941 році як польська примусова робітниця. Між нею і братом її роботодавця зав'язався любовний роман, що для обох обернулося жахливими наслідками.

Лідія Лікова, Феодосія Рунец та Софія Абрамівна Мейнова працювали разом зі своїми дітьми на фабриці ткацтва й друкарства Йозефа Оттена, що в Гоенемсі, а після завершення війни повернулися на Батьківщину. «Софія Мейнова приховувала, що по-батькові вона – Абрамівна, бо її могли б убити за те, що вона єврейка», – писала її донька, яка з'явилась на світ у Гоенемсі на Святвечір 1943 року.

Володимир Самарський, Анатолій Самарський і Микола Петров належать до тих тисяч «остарбайтерів», які змушені були працювати на будівництві компанії Illwerke AG високо в горах у місцевості Монтафон за вкрай суворих умов. Їм було лише 15 та 16 років, коли їх депортували з Ровеньків. Сьогодні, компанія Vorarlberger Illwerke AG відчутно посилює свою історичну відповідальність перед працівниками, вивезеними на примусові роботи до Австрії. Цікаво, що останнім часом на веб-сайті компанії словосполучення «примусова праця» вже не береться в лапки.

У 1942 році, тоді ще 16-річний Микола Теличко, потрапив до так званого будівельного табору підприємства Зільберталь-Бартоломаберг («Aufbaulager Silbertal-Bartholomäberg»). Після війни не повернувся до України. У 1957 році став австрійським громадянином. Коли 1985 року вийшов на пенсію, то був дуже неприємно вражений: незважаючи на те, що подав свою трудову книжку, виявилося, що працю упродовж 1942–1947 років йому не зарахували. Всі зусилля, спрямовані на те, щоб отримати доплату до пенсії, виявилися марними. До кінця життя він так нічого не зміг змінити.

Наприкінці 1990-х років, коли зі страху перед покаранням за примусові роботи великі компанії тримали документи колишніх «остарбайтерів» у своїх архівах «під замком».

У Форарльберзі, як виявилось, було досить багато й тих, хто намагався розшукати своїх колишніх працівників. Вони намагалися знайти різноманітні способи передачі грошей та отримати інформацію про найкращі маршрути, щоб відвідати своїх колишніх працівників.

Так, наприклад, Зіглінде Фітц

прагнула віднайти свою українську подругу Любу, і навіть священник з Дамюльса допомагав їй у пошуках української «остарбайтерін». Багато інших запрошували своїх колишніх працівників до Форарльберга або ж надсилали їм подарунки та гроші. Наведу лише два приклади: Еріка Гаммерле з Лустенау залучила до збору коштів своїх друзів та знайомих і згодом поїхала з цими грошима до «своєї українки». Католицький Жіночий рух у Зібратсфеллі організував так званий «День супу» і згодом, за зібрані кошти, оплатив колишньому «остарбайтерові» Петрові Єсенку операцію на око.

Особливо закарбувалися в пам'яті довгі телефонні розмови з Антоном Лангом і його радість, коли йому нарешті вдалося віднайти українку Анну Якимчук. Яюсь після публікації моєї книги «Їхня зраджена молодість» літній чоловік зателефонував до мене й попросив допомоги у пошуках дівчини. Прізвища її згадати не зміг, але розповів про арешт Анни і як йому вдалося звільнити її з Гестапо.

Працюючи над книгою, я натрапила на судовий протокол, в якому йшлося про арешт п'яти російських військовополонених за спробу втечі та крадіжку продовольства й одягу. Разом з ними 20 жовтня 1944 року арештували й чотирьох жінок-«остарбайтерів», серед яких була Анна Якимчук, за підозрою в підтримці руху опору. Після цього їх доставили до штаб-квартири Гестапо в Брегенці. Провина Анни полягала в тому, що вона працювала в будинку роботодавця, де троє втікачів-військовополонених випросили їжу. Невдовзі після арешту Анни Антон Ланг приїхав додому у відпустку. Він безстрашно поїхав до штаб-квартири Гестапо з метою добитися звільнення Анни – на жаль, безуспішно. Йому навіть не дозволили її побачити і сказали лише, що дівчину незабаром переведуть до табору виправних робіт в Інсбруці. Завдяки посередництву сусіда, який був лідером селян в окрузі Брегенца, йому вдалося вирвати дівчат з Гестапо. Наступного дня Аанна, плачучи, стояла перед дверима будинку Ланга. Згодом, вже за допомогою точних даних із судових протоколів, Антон Ланг намагався віднайти Анну через Червоний Хрест. За деякий час він зателефонував до мене й радісно повідомив, що знайшов Анну! Вони почали переписуватися, але оскільки Анна була надто хвора для довгої мандрівки, запрошення Антона Ланга

прийняла її донька і приїхала до Етта. Поет Каспар Трой дуже зацікавився цією історією і на її основі навіть написав радіоп'єсу.

Після розпаду Советського Союзу в незалежній Україні особливо бідували колишні підневільні робітники, які на той час вже стали пенсіонерами. Комуністичний режим ставився до них як до людей другого сорту, «зрадників», більшість з них після повернення додому могли дістати лише найнайгіршу роботу. І навіть якщо не зазнали відвертих політичних репресій, усе ж замолоду не змогли отримати належної освіти, що перешкодило професійному зростанню, а в майбутньому означало дуже скромну пенсію.

Важке становище цих літніх людей спонукало жителів Форарльберга виявити ініціативу зі збору коштів для колишніх «остарбайтерів». До цього долучилися не лише приватні особи, а й Фондація імені Йоганна Августа Маліна, театр «Космос» та організація «Зелений освітній семінар». Завдяки тісній співпраці з «Українською асоціацією колишніх неповнолітніх в'язнів фашизму», з представниками якої я зустрічалася в різних містах, були складені списки постраждалих. Разом із Брігітте Фліншах у квітні 1998 року ми доставили зібрані кошти у Кременчук. Того ж року, після того, як ми отримали значну приватну пожертву й чималу суму від компанії Illwerke AG, у присутності Вернера Бундшу ми розподілили ці гроші надходження для Луганська й Криму. Ці невеличкі суми додали хоч трохи надії в тій сумній ситуації літнім людям, чия пенсія була вкрай мізерна.

Неймовірні сцени відбувалися під час вручення коштів: неможливо забути чоловіка, якого син на таксі привіз на зустріч з нами прямісінько з операційного столу, боячись, що інакше його батько нічого не отримає... Після вручення грошей старенького знову доправили до лікарні. Не менш важливим за гроші було прилюдне визнання їхньої життєвої драми. «Я радий, що Австрія визнає те, що хлопчина, якому було всього шістьнадцять з половиною років, виконував таку непосильну працю», – сказав один з колишніх «остарбайтерів».

Через 55 років після закінчення війни Національна рада Австрії одностайно прийняла закон про створення «Фонду примирення, миру і співпраці». Цей фонд мав стати жестом у бік колишніх підневільних пра-

цівників. Магістратом Управління уряду землі Форарльберг пану Вільфрідові Ланглю було доручено перевірити претензії щодо виплати компенсаційних коштів. В архіві цієї федеральної землі є справи майже 600 чоловік, які могли б підтвердити своє перебування у Форарльберзі.

2008 року до міста Дорнбірн запросили колишніх підневільних працівників з міста Ровеньки. Зустріч організував міський архіваріус пан Вернер Матт. Оскільки через стан здоров'я лише дехто з них наважився здійснити таку подорож, було вирішено організувати «Свято подяки й визнання» в самому місті Ровеньки, щоб усі ті, хто працював під час Другої світової війни в Австрії, змогли його відвідати. Цей захід вдалося організувати за підтримки міста Дорнбірн, Фонду Майбутнього Республіки Австрія, компанії Vorarlberger Ilwerke AG й Міської Ради міста Ровеньки.

8 грудня 2008 року 52 літніх чоловіків і жінок прибули на це свято й уперше за життя відчували не зневажливе ставлення до себе, а повагу.

16 мешканців Ровеньок, які не змогли прийняти запрошення через стан здоров'я, ми разом з паном Вернером Бундшу відвідали їх удома.

Смачний обід, подарунки, цілий ряд заходів, організованих телекомпанією Австрія-Фільм (Österreich-Film), пісні й танці – все це викликало у деяких старших жінок сльози розчуття й радості. Але найголовніше, що цей день був днем визнання несправедливості їхніх поневірянь, від якої вони постраждали не лише в Австрії, але й на Батьківщині. Вперше, таких зневажених у минулому колишніх примусових працівників, публічно привітав міський голова, а в межах телевізійної програми наживо транслювалося «Свято подяки й визнання».

Представлені в цій книзі інтерв'ю дають короткий огляд моєї двадцятирічної науково-дослідної діяльності. За цей час я написала та опублікувала багато статей на цю тему, в деяких з них згадувала біографії людей, описані в цій книзі. Обрані для цієї праці інтерв'ю не можуть охопити всі аспекти життєвої драми десятків тисяч людей, постраждалих з вини націонал-соціалістів. Однак дають розуміння того, чому підневільна праця продовжує резонувати дотепер.

Переклад з німецької
Вікторії О. РОМАНЧУК

Початок на стор. 42

Джордж чи Пітер. Пригадую, висівши з лімузіна, ми з усіх сил навипередки бігли до «tato» й він стискав нас у широких своїх обіймах. Ми знали, що він «друг сім'ї» й любив його, як доброго приятеля нашої родини. Іноді «tato» брав нас до Нью-Гемпшира, де він винаймав літній будиночок на острівці посеред озера, варив нам дивний червоний суп, який він називав словом «borshch», і пік для нас яблучні пироги. Чомусь найбільше запам'яталось, як ми сиділи на кухні, пили компот і «tato» зі своїм дуже смішним акцентом розповідав нам різні веселі й страшні історії, і ми сміялися так голосно, як, можливо, ніколи більше в житті...

– Минуть роки, й Ендрю Кравченко надрукує в газеті Los Angeles Times свій спогад про ті часи під заголовком «Searching for tato»...

ВБИВСТВО НА 66-Й ВУЛИЦІ

Правду ж Ендрю й Ентоні Ерлі дізнаються лише в 1966 році, коли в мангетенському помешканні на 66-й вулиці пролунає постріл, і його відлуння почує вся планета. «Та смерть породила велику «чорну діру» в моєму житті... Захотілося дізнатися правду, всю правду...» – скаже Ендрю Ерл, а дізнавшись, поміняє своє прізвище на батьківське, стане Ендрю Кравченком й багато років добиватиметься від ФБР розсекречення «справи Віктора Кравченка»...

– 1966 року 61-літній «радянський залишенець» Віктор Кравченко загинув за підозрілих обставин у своєму нью-йоркському помешканні в Мангетені. Офіційно його смерть була оголошена самогубством. Пояснювалися навіть мотиви: мовляв, розчарувавшись й не знайшовши місця в американському світі, отримавши шалені гонорари за свої книги, він вирішив вкласти ті гроші в срібнодобувні рудники у Болівії та Перу, але прогорів й йому нічого не залишалось, як пустити собі кулю в скроню, що він і зробив.

– Однак офіційній версії повірили не всі. Письменник Гаррі Керн, який пізніше написав книгу «Kravchenko's case», доводив, що це справа рук КГБ. Велику зацікавленість самогубством Кравченка виявив і президент США Ліндон Джонсон, вимагаючи від ФБР провести якнайретельніше розслідування. Не так давно розсекречені архіви ФБР свідчать, що розслідування справді проводилося надзвичайно прискіпливо, але знайти сліди КГБ так і не вдалося. Та наймогутніша спецслужба світу вміла ховати кінці у воду.

– Коли в 1946 році Віктор Кравченко оголосив про своє неповернення й бажання «скинути нарешті з себе гамівну сорочку тоталітаризму», в американській комуністичній газетці Daily Worker з'явилася стаття, автор якої на псевдо Старобін писав, що «зрадники, починаючи Троцьким і закінчуючи таким «ніщо», як Кравченко, ошукують багатьох людей, але тільки на певний час, бо чутлива й мстлива рука поступово їх ловить і врешті-решт усуває...». Віктор Кравченко тоді спрогнозував: «Це означає, що коли не замовкну, то «чутлива й мстлива рука» виконає свою роботу: жиганів у Сталіна не бракує...».

ПОВЕРНЕННЯ

Фільм у Голівуді таки зняли – у 2008 році. Називається він The Defector («Перебіжчик»). Головний режисер – Марк Гарріс, володар трьох Оскарів, головний продюсер – Ендрю Кравченко. Документальна стрічка показує сина, який намагається пройти весь шлях, який пройшов його батько, щоб бодай трохи зрозуміти його, себе і сенс людського життя. Кравченко-молодший побував у Дніпропетровську, де батько народився, в селі Петрово, де українські селяни в 1933-му році сотнями в корчах гинули від штучного голоду, в Харкові, де батько вчився, в Москві, де він досяг вершин кар'єри державного урядовця, в Сибіру, де батько будував металургійний завод і вперше побачив на власні, що таке ГУЛАГ, в Парижі, який став свідком його «процесу століття», пройшовся Нью-Йорком, де батьки зустрілися й покохали один одного, довго стояв на 66-й вулиці, де обірвалося батькове життя...

– «Я не настільки гарячковий, щоб очікувати дива за нашого покоління, себто вірити, що демократичний світ до кінця зрозуміє радянську дійсність. Але я непевне знаю: зрозуміння радянської дійсності демократичним світом – це передумова визволення мого краю. Вага прилюдної думки, що тепер служить зміцненню кремлівського деспотизму, мусить бути звернена в інший бік: допомогти радянським народам добитись волі...» – написав Віктор Кравченко у своїй книзі.

У 2008 році «радянський залишенець» Віктор Кравченко «повернувся» додому – син розвіяв його прах у Києві над Дніпром...

Катерина КИНАСЬ
<http://novagazeta.info/>